

Роль виборів у політичних процесах сучасної Болгарії

Марія Мілова,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальних наук
Одеської державної академії холоду

Політичний розвиток сучасної Болгарії визначається загальними тенденціями посткомуністичних трансформацій. Прагнення перейти від тоталітаризму до демократичних норм життя, набутти самостійності і знайти своє місце у світі призвели до зміни політичної системи і перетворення правових, соціально-економічних та інших суспільних інститутів.

Вивчення трансформаційних процесів в постсоціалістичних країнах має для української науки як теоретичне, так і практичне значення. Аналіз політологічних публікацій свідчить, що українські вчені виявляють все ще недостатній інтерес до проблем посткомуністичного розвитку країн Південно-Східної Європи, хоча політики в останні роки демонструють певні успіхи, зокрема у відносинах з Болгарією.

Завданням публікації є аналіз виборчої системи Болгарії, яка характеризує ступінь її демократичного розвитку. На підставі консультацій з організаторами і учасниками виборчого процесу, вивчення результатів виборчих кампаній автор схильна стверджувати, що саме з виборів 1990 року розпочався шлях Болгарії до демократизації суспільного життя.

В болгарській юридичній і політологічній літературі (С. Стойчев, Г. Блізнашкі, П.-Є. Мітев, С. Начева та інші) проблемам виборчого права і виборчих систем приділяється велика увага [1]. Вибори, як інститут реалізації виборчого права, є однією з найважливіших характеристик сучасної демократії. Автори досліджень відзначають, що в оцінці виборів необхідно відрізнити їх форму і зміст. Часто політично і юридично оформлене право обирати і бути обраним не відповідає реальному змістові. Сьогодні виборчі системи існують у більшості країн світу, але тільки в третині з них вони здійснюються на практиці, в 1/5 проводяться однопартійні “вибори”, а в деяких взагалі право на вибір є досить сумнівним [2]. Як відомо, виборчі системи мають давню історію. В окремих

країнах вони поступово, трансформуючись, утверджувалися протягом століть. Хоча французька й американська буржуазні революції проголосили всіх людей рівними, право голосу тоді дістали далеко не всі громадяни. Навіть в такій країні, як США, жінки дістали право голосу лише 1920 року. Тільки 1965 року були скасовані останні обмеження для них у виборчому праві – тест на грамотність, расова належність, такса за голосування [3]. У багатьох країнах рівність у праві вибору настала тільки у XX столітті, навіть у другій його половині.

Історично першою виникла і сформувалася мажоритарна виборча система, основана на принципі більшості. Спочатку вона реалізовувалася як мажоритарна система відносної більшості, де обраним вважався кандидат, який набрав більше голосів, ніж інші кандидати, що брали участь у виборах. Ця система мала певні недоліки, оскільки не дозволяла реально представляти громадські інтереси. Більшість виборців залишалася без політичного представництва, їхні голоси пропадали і не могли впливати на кінцевий результат.

Як коректива такого варіанту виникає мажоритарна система абсолютної більшості, яка претендувала на високий ступінь справедливого відображення волі виборців. Переможцем оголошувався кандидат, який діставав більше за інших, але не менше, ніж 50 % + 1 від усіх поданих голосів, визнаних дійсними. Ця система хоча і справедливіша, проте має істотну ваду – дуже рідко на політичну арену виходять настільки сильні й авторитетні постаті, щоб відразу набрати абсолютну більшість голосів. Як правило, це веде до другого туру, що означає додаткові матеріальні й моральні витрати. Така система з домінуючим особистісним моментом діє у Великобританії, США, Франції, Новій Зеландії, Тунісі та в інших країнах (у модифікованих варіантах).

Пропорційна система, яка виникла значно пізніше, наприкінці XIX століття, з претензією забезпечити вищий ступінь представництва, стає особливо популярною після Другої світової війни. Вона добре функціонує при багатопартійній системі, оскільки дозволяє репрезентувати в парламенті всі найзначніші та найвпливовіші партії. Критерієм їх політичної ваги є попередньо визначений бар'єр – необхідний мінімальний процент поданих голосів за відповідну партію як умова для участі в розподілі мандатів. Така система існує в різних варіантах.

Випробувана вперше в Бельгії, пропорційна система поширилася спочатку в Північній Європі, а після Другої світової війни – майже на всьому континенті. Вона використовується і в деяких країнах Латинської Америки. Найскладнішим у цій системі є визначення міри пропорції, або ціни одного мандата. В пошуках механізму пропорційного розподілу мандатів використовувались різні методики.

У Болгарії 1990 року сприйняли досить поширену методику Ондта. Кожна з класичних моделей має певні недоліки. Часто, щоб

пом'якшити їхні мінуси, виборчі закони вводять сильний мажоритарний елемент в пропорційну систему. Або навпаки. За таким принципом виникли змішані системи, які синтезують елементи обох названих систем. Вони застосовуються, зокрема, в Німеччині, Італії, Угорщині, Австралії. Використовується змішана система і в ряді постсоціалістичних країн, у тому числі в Болгарії та Україні.

Для Болгарії обидва типи виборчих систем не є новими. Вони застосовуються ще з часів Третьої болгарської держави, після 1879 року. Вчені підраховали, що відтоді в процесі 45 виборів до парламенту (7 – до Великих Народних Зборів і 38 – до Народних Зборів) – 28 проводилися за мажоритарною, 15 – за пропорційною і 2 – за змішаною системою (в різних варіантах) [4]. Таке розмаїття не дозволяє стверджувати, що Болгарія має сталу національну традицію або стійку політичну практику проведення виборів. Складається враження, що Болгарія понад 120 років перебуває у пошуку адекватної виборчої системи.

Фактично болгарське виборче право бере початок від Тирновської конституції і закону про вибори представників до Звичайних і Великих народних зборів від 1880 року [5]. Закон закріпив поширену в Європі мажоритарну систему із загальним, рівним і прямим виборчим правом. Виняток становить період 1882 – 1885 років (так званий режим повноважень), коли вводилися не тільки майновий і освітній цензи, але й непрямі вибори. 1945 року законом було обмежено виборче право для осіб, які в будь-якій формі мали стосунок до фашизму.

У певні періоди вводилися обмеження виборчого права для жінок.

З 1911 року в Болгарії практично діє пропорційна виборча система. Саме тоді було проведено в певному розумінні експеримент, оскільки в результаті виборів тільки 10 % мандатів було отримано за пропорційною системою, а 90 % – за мажоритарною.

Після перевороту 1934 року партії в Болгарії було заборонено, і в парламенті розпочався тривалий період “безпартійного режиму”. Тільки восени 1944 року пропорційна система знову запрацювала, хоча й ненадовго. З 1947 року встановлюється нова модель суспільно-політичного життя і нове оформлення виборчого законодавства, яке діяло сорок років. Формальна двопартійна модель, юридичне закріплення керівної ролі компартії, безальтернативність програм і особистостей зробили безглуздою саму ідею вибору.

Болгарія повертається до класичних моделей виборчої системи тільки 1989 року, після падіння режиму Т. Живкова. На відміну від багатьох постсоціалістичних країн, болгар не створювали нову виборчу систему, а по суті відтворили не зовсім забуту, але з різних причин відкинуту політичну традицію і практику. В умовах бурхливих політичних процесів, під сильним впливом рішень Національного круглого столу 1990 року було ухвалено закон про вибори до Великих Народних Зборів (ВНЗ), який

передбачав введення змішаної системи [6]. У ній механічно поєднувалися елементи мажоритарної і пропорційної систем. Відповідно до цього закону, 200 депутатів ВНЗ (всього їх 400) обираються за мажоритарною системою в два тури, а ще 200 – за пропорційною. Вибори до Народних Зборів і Громадських рад проводяться за пропорційною системою.

Такий варіант дозволяє визначити як характер вимоги громадян до кандидатів, так і ступінь впливу на соціум партій та інших ідейно-політичних утворень. Партії, які існували раніше – з точно встановленими для них ролями, потрапили в якісно нові, нестандартні обставини. Відновлені партії, в результаті тривалої відсутності на політичній сцені та ще й з новими лідерами на чолі, навряд чи могли скористатися старим, набутим в інших умовах досвідом. Нові ж партії, які хоч і не мали політичного досвіду, але не відчували тягара минулого, претендували на гідне, можливо, навіть лідерське місце в новому політичному просторі, що тільки по починав формуватися.

Закон давав партіям можливість скористатися плюсами (й мінусами) як мажоритарної, так і пропорційної виборчої системи. Кожна партія могла на практиці оцінити, яка з двох складових змішаної системи дозволяла їм забезпечити кращий результат. А виборці могли визначити, який варіант виборчої системи більше відповідає інтересам суспільства і забезпечує адекватне представництво громадян у системі влади.

Право призначати парламентські і місцеві вибори в Болгарії належить президентові країни. Вибори президента і віце-президента призначають Народні Збори. Виборчі одиниці – виборчі райони і виборчі секції. На виборах народних представників утворюється 31 багатомандатний виборчий район: три – в Софії, два – в Пловдивському окрузі, решта 28 – у межах колишніх округів. Межі виборчих районів, їх найменування і нумерація визначаються указом президента. На виборах президента і віце-президента вся країна розглядається як одномандатний виборчий район, у якому кожна кандидатська пара обирається за одним списком. На місцевих виборах кожна громада є багатомандатним виборчим районом по виборах громадських радників і одномандатним – по виборах кмета (місцева виконавча влада, її голова). Голосування здійснюється кольоровими бюлетенями – синій, червоний, зелений, помаранчевий колір або білі бюлетені з одною, двома чи трьома кольоровими смужками. Не допускається використовувати комбінацію кольорів національного прапора. Партія чи коаліція має право одержати такий само колір бюлетеня, як і на попередніх виборах [7]. Опитування громадської думки показали позитивну реакцію виборців на таке різнобарв'я – воно дозволяло простіше орієнтуватися у передвиборчій кампанії.

Для організації і проведення виборів створюються: Центральна виборча комісія (ЦВК), районні, громадські і секційні виборчі комісії. Існує судовий контроль за їх діяльністю: рішення ЦВК оскаржуються у Верховному суді,

а рішення громадської виборчої комісії – в районному. Рішення судів є остаточними.

Право висувати кандидатів мають політичні партії, партійні коаліції та виборці. В останньому випадку кандидат реєструється як незалежний. Для висунення кандидата в народні представники виборці формують ініціативний комітет у складі 5 – 7 осіб. Він реєструється в районній виборчій комісії. Ініціативний комітет по виборах президента і віце-президента реєструється ЦВК, а відповідний комітет по виборах у громадські ради і кмети – у громадській виборчій комісії.

У передвиборчій кампанії беруть участь кандидати, їхні помічники, партії, партійні коаліції та громадяни. В ній можуть брати участь також державні органи і профспілки. Обов'язкова умова – ведення передвиборчої кампанії офіційною (болгарською) мовою. Передвиборча агітація здійснюється на передвиборчих зборах, шляхом видання афіш, плакатів, реклами, а також через ЗМІ, право доступу до яких мають всі кандидати, партії і партійні коаліції.

В період передвиборчої кампанії проводяться опитування громадської думки щодо можливих результатів виборів. Щоби унеможливити маніпулювання громадською думкою, опублікування результатів опитувань закінчується за два тижні до виборів. Передвиборча кампанія завершується за 24 години до дня виборів і заборонена в день їх проведення. Голосують у неробочий день з 6 до 19 години. Для забезпечення рівного виборчого права в паспорті голосуючого робиться позначка про участь у виборах.

У виборах президента і віце-президента обраною вважається пара, яка набрала більше половини дійсних голосів, за умови, що в голосуванні взяло участь більше половини виборців. Якщо такої кількості голосів немає, то призначається другий тур, результати якого визначаються за мажоритарною системою відносної більшості.

Виборчий процес включає і проведення референдумів. Національні та місцеві референдуми проводяться на основі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні. Рішення про національний референдум приймають Народні Збори. На його підставі президент визначає дату голосування. Рішення про проведення місцевого референдуму приймає громадська рада.

Референдум, безперечно, є одним із механізмів здійснення прямої демократії, хоча останнім часом в багатьох країнах, крім Швейцарії, ставлення до цієї форми волевиявлення далеко не однозначне. Пояснюється це часто економічними (дорога за вартістю процедура) і політичними причинами (небажання керівництва взяти на себе політичну відповідальність, висловлену єдиним народним вотумом).

У політичній історії Болгарії референдум як форма прямої демократії має своє конституційно-правове оформлення. Тирновська конституція в

її первинному вигляді не передбачала референдумів. Та XIV Звичайні Збори законодавчим шляхом ввели в правову термінологію поняття “допитване до народа” (референдум), яке використовується в політичному житті й сьогодні. Правове підґрунтя можливості безпосереднього здійснення державної влади, хоча й з питань місцевого значення, пов’язане з прийняттям закону про референдум (“Закон за допитване до народа по общински работи” – ДВ, бр. 52, 1909). В подальшому XIX Звичайні Народні Збори приймають *ad hoc*, тобто у конкретному випадку, закон про національний референдум одноразової дії. Це пов’язувалося з відповідальністю міністрів за ведення воєн, які призвели до національної катастрофи в 1913 і 1918 роках (ДВ, бр. 160/1922 г.). Ця практика продовжувалася й після 9 вересня 1944 року і була пов’язана з ліквідацією монархії та проголошенням Народної Республіки Болгарія. Конституція 1971 року також була прийнята за законом про референдум, затвердженим V Народними Зборами (після 1946 року було введено нову нумерацію Народних Зборів, а після 1989 року відновлено стару, яка вела свій початок з часів Тирновської конституції).

Новий закон про референдум після прийняття Конституції 1971 року було ухвалено тільки в 1983 році, але застосовувався він лише на місцевому рівні. Як відзначають деякі дослідники [8], політичні умови того часу не стимулювали цього процесу. Очікування, що новий політичний клімат після 1989 року вдихне життя в цей закон, не справдилися. Після прийняття Конституції 1991 року було ухвалено новий закон (1996 рік), який передбачав можливості проведення національного і місцевого референдумів.

За сім років (1990 – 1997) болгарин приходив до виборчої урни 12 разів – парламентські, президентські і місцеві вибори [9]. Хоча Болгарія й мала практику проведення виборів на різних рівнях, однак вони виявилися тяжким випробуванням для народу і країни в цілому. Аналіз болгарських досліджень з цієї проблеми дозволяє твердити, що визначення виборчої системи потребувало подолання значних труднощів політичного, юридичного, морального і психологічного характеру [10].

Свідченням пошуку адекватної виборчої процедури перехідного періоду є проведення 1 червня 1996 року болгарських “праймериз” щодо висунення спільного кандидата демократичних сил на президентські вибори. Це було першою спробою в Європі впровадити адаптований до національних умов варіант американської системи. У практичному плані попередні вибори дали змогу, на думку політолога І. Кристева, розрубати “гордіїв вузол”, зав’язаний тодішнім президентом Ж. Желевим і Союзом демократичних сил (СДС) – найбільшою і найактивнішою несоціалістичною політичною силою в Болгарії [11]. Застосуванню цього механізму передували драматичні політичні дебати.

Політичний простір поділився на групи прибічників і супротивників

використання суто американської системи. Багато разів підкреслювалося, що це – частина виборчої системи США, і вона передбачає змагальність між республіканцями і демократами, а в Болгарії – зовсім інша ситуація: “праймериз” проводилися в рамках однієї демократичної сили – СДС.

Основною причиною проведення таких виборів послужили стосунки Ж. Желева з “синьою коаліцією”, завдяки якій його було обрано президентом, але які з 1992 року ускладнились. Восени 1995 року Ж. Желев офіційно заявив про своє рішення балотуватися на новий президентський термін. Коаліція “Народний союз” його підтримала, а представники СДС заявили, що підуть на вибори з новим кандидатом. Пошуки компромісу не давали результатів. Соціологічні дослідження підтверджували, що, у разі розколу, демократичні сили будуть приречені на невдачу. Крім того, приклад Л. Валенси, який зазнав поразки на виборах в результаті розколу польської опозиції, справив сильний психологічний вплив і на президента Ж. Желева, і на СДС. Цей фактор зіграв проти сценарію з двома кандидатами, і попередні вибори стали можливими. Було знайдено й інституційне вирішення проблеми: укладено “Угоду про попередні вибори”, підписану лідерами демократичних парламентських партій і коаліцій, а через десять днів й обома кандидатами об’єднаної опозиції – П. Стояновим і Ж. Желевим. Було створено всі необхідні інститути виборчого процесу (ЦВК, регіональні та громадські виборчі комісії, Політрада тощо). В результаті “праймериз” був визначений спільний кандидат від демократичних сил – П. Стоянов, який дотримувався прозахідної ліберальної позиції і репрезентував на той час праву болгарську еліту.

Результати попередніх виборів засвідчили, що в країні політичні процеси розгортаються за іншим, ніж раніше, сценарієм. Масова участь громадян у виборах визначалась кількома факторами: розчаруванням від управління БСП (колишня БКП) і пошуками альтернативи, новизною і привабливістю самої процедури, прагненням до згоди, взаємопорозуміння тощо. Така консолідація суспільства проявилася, мабуть, уперше після 1989 року.

Згадана процедура вже відійшла в історію. Однак вона відіграла важливу роль в політичних процесах: легітимувала демократичну політичну еліту, створила нові можливості для участі громадян в управлінні країною, а, можливо, започаткувала й нову політичну традицію. Є у попередніх виборів в Болгарії майбутнє, чи ні – прогнозувати складно. Все залежить від багатьох чинників політичного розвитку та розстановки політичних сил. Це свідчить, що виборча система країни, як завше, перебуває у постійному розвитку і пошуку можливих альтернатив, які працюють на консолідацію суспільства.

Перші демократичні вибори відбулися в червні 1990 року, і їх можна вважати стартом трансформації болгарського суспільства. Болгарія –

єдина країна у Східній Європі, яка пов'язувала перші демократичні вибори з розробкою нової Конституції. Тому цей процес почався з виборів до Великих Народних Зборів, які мали прийняти Конституцію або внести до неї зміни. Дебати навколо виборів багато в чому загальмували прийняття рішень з економічних проблем, що прирєкло Болгарію на уповільнені, порівняно з іншими країнами, кроки постсоціалістичних перетворень.

Винятково важливою справою стала досягнута домовленість про терміни проведення виборів. Опозиція в особі СДС хотіла відкласти їх на осінь 1990 року, аби виграти час для згуртування своїх сил на місцях та підготуватися ідейно й організаційно. Керівники БСП хотіли провести вибори навесні, поки в неї ще тримався високий рейтинг. Але компромісу все ж вдалося досягти, і вибори призначили на 17 червня 1990 року.

СДС віддавав перевагу пропорційній системі, яка забезпечувала представництво і невеликим партіям. БСП тоді виступала за мажоритарну систему, оскільки розраховувала на відомих політиків, котрі здобули авторитет у суспільстві під час усунення від влади Т. Живкова. Досягнуту угоду про застосування змішаної системи (200 депутатів за пропорційною, 200 – за мажоритарною) було покладено в основу сучасної виборчої системи Болгарії. Фактично її було скопійовано з німецької з тією лише різницею, що бар'єр входження до парламенту знизили до 4% (в ФРН – 5%).

Домовленості стосувалися й правил та можливостей використання засобів масової інформації: влада гарантувала папір, приміщення і друкарні для видання опозиційних газет, а також деполітизацію національного радіо і телебачення і рівний доступ всіх політичних сил до державних ЗМІ [12]. Це засвідчувало, що демократичні перетворення в країні розпочались.

Слід підкреслити: від результатів цих виборів залежало спрямування болгарської постсоціалістичної трансформації. Вибори відбувалися в новій геополітичній ситуації. БСП все ще орієнтувалась на КПРС і СРСР, але в болгарський політичний розвиток почали втручатися й інші зовнішні сили. Це стало зрозумілим під час візиту до Болгарії держсекретаря США Д. Бейкера в лютому 1990 року та візиту Ж. Желева у травні того ж року до США. Урядові були висунуті політичні умови, за виконання яких Болгарія могла одержати членство в МВФ і Світовому банку. Головні з цих умов були пов'язані з проведенням "чесних і вільних виборів", а також з гарантією вільної еміграції та дотримання прав людини. Крім того, СДС діставав допомогу ззовні для фінансування видання "Демократія", отримував оргтехніку, а також методичні поради щодо підготовки кадрів. Зокрема, в передвиборчій кампанії СДС розраховував на допомогу французького спеціаліста з політичного маркетингу Ж. Сегела. Посланник США в Софії С. Поланскі був на останньому мітингу опозиції [13]. Приклади можна продовжувати.

У передвиборчій кампанії взяло участь багато молодих людей, учнів і студентів, які за одну ніч обклеїли Софію в синій колір пропагандистськими гаслами опозиції. Акція “синій ранок” дала назву правому полюсу болгарських політичних сил. “Сині” пов’язуються у свідомості болгарського електорату з негативним ставленням до комунізму, з викриттям деформацій минулого та ідеєю відродження цінностей довоєнного часу.

Справжні сутність і зміст ліберальних цінностей тоді мало хто собі чітко уявляв. У штабі СДС були впевнені в перемозі всупереч результатам соціологічних опитувань, які провіщали перемогу БСП. З цією партією у громадській думці пов’язувалося „світле минуле” з його гарантіями певного рівня соціальної захищеності. За соціалістами було закріплено червоний колір, який символізував лівий полюс політичних сил.

Передвиборча кампанія від початку до кінця проходила в умовах конфронтації, яка весь час посилювалася, під акомпанемент звинувачень однієї сторони у злочинах минулого, а іншої – в екстремізмі та безвідповідальності. Результати виборів були несподіваними, особливо для опозиції. БСП одержала абсолютну більшість голосів. У Великих Народних Зборах ця партія отримала за пропорційною системою 47,25 % місць, а в мажоритарному суперництві – ще більше: 211 місць з 400. СДС дістав 144, а БЗНС – 16 депутатських мандатів. У новому парламенті з 23 мандатами з’явилася й нова партія – Рух за права і свободи (РПС). Ця партія етнічних турків, легітимність якої довго оскаржувалася [14], в парламенті вправно здобувала політичні дивіденди, підтримуючи, залежно від обставин, ту чи іншу силу. Таке становище зберігається й досі.

Значення виборів 1990 року полягає в тому, що вони були першими демократичними виборами, як вважали західні експерти і спостерігачі. Однак це твердження заперечують болгарські політики і вчені. Вони вважають вибори хоч і демократичними, але не чесними. (Їх результати так і не були оприлюднені) [15]. Тим часом, ці вони повинні були з’ясувати проблему легітимності влади, заспокоїти громадські пристрасті. Однак цього не сталося. Протистояння посилювалося.

СДС не був готовий до поразки. До того часу в усіх постсоціалістичних країнах перемогу діставала опозиція, а комуністичні партії відходили на політичні маргінеси. СДС очікував такого ж результату і в Болгарії. Та брак політичного досвіду не дозволив опозиції правильно оцінити ситуацію.

Замість того, щоб серйозно проаналізувати причини поразки і зробити відповідні висновки, керівництво СДС вдалося до виголошення протестів. Його лідер Ж. Желев оголосив вибори нечесними. Розпочалися громадянські заворушення: студенти захопили університет, створили на центральній площі Софії наметове “місто істини”, вимагали відставки президента П. Младенова тощо. Опозиція, не зумівши дістати владу шляхом виборів, спробувала контролювати політичний процес за

допомогою “вулиці”, революційними методами. Так в обстановці зростаючого суспільного напруження закінчився перший етап трансформації – від усунення від влади Т. Живкова до скликання першого багатопартійного парламенту.

Аналіз виборів 1990 – 1996 років дозволяє відзначити деякі тенденції у поведінці електорату та характері його симпатій до тих чи інших політичних сил. У період, який ми розглядаємо, в парламентських виборах 1990 року брали участь 40 партій і коаліцій, 1991 року – 38, 1994 року – 48. Через таку політичну строкатість пересічному громадянину було дуже складно зробити не тільки правильний вибір, але й вибір взагалі. Практично будь-яких істотних змін у підтримці електоратом певних політичних сил не відбулося. Сталими спільнотами в цей період залишаються виборці БСП, СДС та РПС. Решта електорату, що тримається “середини”, розподіляється між партіями болгарського бізнесу БББ/Ж. Ганчев, землеробськими союзами та монархічними партіями.

Інша картина вималювалася на парламентських і президентських виборах 2001 року. Цей рік болгарські дослідники назвали роком “двох див” [17]. Якщо з виборів 1990 року починалася політична трансформація, то останні дають можливість підбити деякі підсумки політичних процесів останніх 12 – 13 років. Результати виборів 2001 року стали сенсацією, оскільки нове політичне утворення – Національний рух Сімеона Другого (НРСД) отримав парламентську більшість – 42,74 % голосів та 120 депутатських місць з 240 у Народних Зборах. Успіх НРСД свідчить, що багато виборців, розчарувавшись у політиці попередніх урядів, віддали голоси новій силі, повіривши у можливість “дива”. Адже виборці втомилися від нескінченних реформ, демократизації, приватизації, які, всупереч сподіванням, тільки погіршували умови їхнього життя. Такі результати політики і деякі вчені розцінювали як провал болгарського перехідного періоду.

Однак на те, що сталося, можна поглянути й з іншого боку, а саме як на початок його нового етапу. Проголосувавши за маловідомих політиків, болгарський народ надав їм кредит довіри, сподіваючись, що в країні існують невикористані резерви, а відтак буде знайдено шляхи, які виведуть болгарське суспільство з кризи, що надто затягнулася. 26 липня 2001 року колишній спадкоємець царського престолу Сімеон Другий Саксбургготський обійняв посаду прем'єр-міністра.

Вибори президента також здивували і болгар, і весь світ: якщо колишній монарх став прем'єром, то колишній комуніст, а нині соціаліст Г. Пирванов – президентом. Хоча ні той, ні інший ніколи не перебували на вершинах влади. Успіх Г. Пирванова, на думку політологів, не носить чисто політичного характеру і не пов'язаний безпосередньо з впливом БСП, оскільки її прибічників у суспільстві значно менше, ніж ті 54 % виборців, які віддали йому голоси. Вірогідно, мала значення його особиста

поміркованість і толерантність. В його виборчій кампанії не спостерігалося прямих атак на суперників і викидів компромату. З ім'ям Г. Пирванова пов'язувалась еволюція БСП до європейських лівих цінностей і проатлантична зовнішньополітична орієнтація. Практика двох останніх років засвідчує раціоналізм болгарської політики.

У підсумку можна констатувати, що вибори в болгарському політичному просторі стали лакмусовим папірцем соціально-політичних, економічних і соціокультурних змін. Вони свідчать, що суспільство прагне цих змін і готове нести тягар перетворень, але воно також хоче бачити перспективи власного розвитку.

Вважаємо, що багато що з вищевикладеного є актуальним і для України. Характер поведінки політичної еліти, і болгарської, і української, свідчить, що вона не завжди уявляє справжніх інтересів виборців і тому не може приймати тих рішень, яких від неї чекають, якого б типу виборча система не використовувалась.

Література:

1. **Стойчев С.** Избирателни системи и избирателни процедури. – С., УИ «Св. Кл. Охридски», 1996; **Близнашки Г.** Парламентарното управление в България. – С., 1995; **Владикин Л.** Организация на демократичната държава. – С., 1992; **Танчев Е.** Конституционализъмът на САЩ. – С., УИ «Св. Кл. Охридски», 1998; **Киров Пл.** Избирателни системи и политическа стабилност. // Съвременно право, бр. 2, 1996 и др.
2. **Раймон А.** Демокрация и тоталитаризъм. – С., 1993, С. 56; **Близнашки Г.** Конституция и публичноправно законодателство. – С., 1992, С. 15.
3. **Валимовска А.-М.** Мажоритарната и пропорционалната избирателни системи – произход, модели и варианти // Международни отношения, бр. 5, 1999, С. 96.
4. **Начева С.** Конституционниоснови на политическия живот в България / Избирателни закони. – С., 2001, С. XV.
5. Див.: **Български конституции и конституционни проекти.** – С., 1990, С.28; С.34.
6. Закон за избиране на Велико народно събрание. – С., Държавен вестник, бр. 28 от 6 април 1990 г.
7. Закон за избиране на народни представители. – С., Държавен вестник, бр. 44 от 8 май 2001 г.; Политическите институти и конституционное право Болгарии / Иностранное конституционное право. Под ред. проф. В. Маклакова. – М., 1996, С. 489.
8. Див.: **Начева С.** Вказ.тв., С. XLVII.
9. **Българските избори. 1990 – 1996.** Резултати, анализи, тенденции. – С., 1997, С. 7.
10. Див.: Там само; Избори – 91. Идеологически аспекти. – С., 1994;

Избори – 94. Идеологически, социално-психологически и социолінгвистични аспекти. – С., 1999 та інші.

11. **Кръстев И.** Предизвикателството: предварителните избори. / Българските избори..., С.76.

12. Споразумение за предизборната кампания по радиото и телевизията. 14 май 1990. Кръглата маса. Стенографски протоколи (3 януари – 15 май 1990). – С., 1999, С. 690 – 691; Споразумение по основните идеи и принципи на законопроекта за политически партии. Кръглата маса., С. 679.

13. Цит. за: **Калинова Е., Баева И.** Българските преходи 1939 – 2002. – С., 2002, С.264.

14. Избори 1990 г. – Национален център за изучаване на общественото мнение. – С., 1991.

15. Див.: Българските избори, С. 7.

16. Там само, С. 30.

17. **Калинова Е., Баева И.** Вказ. тв., С. 328.